

İBN MEYMON VE FELSEFESİ (*)

Adnan KÜÇÜKALİ (**)

Özet

İbn Meymun'un Felsefesi; isimli bu çalışmanın iki amacı vardır. Birincisi İbn Meymun'un hayatı, yöntemi, eserleri, İslâm ve Yahudi düşüncesindeki yeri ve etkileridir. Keza bu makalenin diğer bir amacı (ise); O'nun eserlerinden ve yorumcularından faydalanarak, O'nun görüşlerini ve özellikle de Fârâbî ve İbn Sina'nın, O'nun öğretileri üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tevrat yorumcusu, içtihad, düşünce (öğreti).*

Mosses Maimonides' Philosophy

Abstract

This study entitled Mosses Maimonides' Philosophy consists of two purposes, The first is Mosses Maimonides' life, methodology, works, his position and effects on Islamic and Jewish philosophy. Also, another aim of this article is to explain his thoughts by using his works and the commentators on his books, and especially tried to show al-Farabi and Ibn Sina's effect on his thoughts.

Key Words: *Halachah, innovation, thought*

*) Bu makale, *Medeniyetler İttifakı Projesi* kapsamında da değerlendirilebileceğinden *İbn Meymun'un Varlık ve Düşünce Öğretisi* adlı 2005 tarihli yayınlanmamış doktora tezinden yararlanılarak, ilgililer için ulaşım ve kullanım kolaylığı olması düşüncesi ile kısmen değiştirilerek ve kısaltılarak hazırlanmıştır.

**) Dr. (posta: adnankali@msn.com)

Giriş

Bu makalede İslâm kültür dünyası içerisinde yetişmiş, fakat ülkemizde yeterince tanınmayan İbn Meymun'un, hayatı, yöntemi, eserleri, İslâm ve Yahudi düşüncesindeki yeri ve etkileri ele alınmakla kalınmamış aynı zamanda O'nun düşüncelerinin özgün olup-olmadığı, *Türk-İslâm düşünürlerinin görüşleri* ile karşılaştırarak belirlenmeye çalışılmıştır.

İslâm düşüncesinden elde ettiği büyük kültür birikimiyle, Yahudi düşüncesine daha akılcı bir konum kazandırmak isteyen İbn Meymun, İslâm düşüncesi ile Yahudi düşüncesi arasında bir kültür elçiliği yapmıştır. Bu anlamda O, medeniyetler arası dayanışmanın güzel bir örneğini sergilemiştir.

1. İbn Meymun (Moses Maimonides)' un Hayatı

İslam düşüncesi içerisinde, Abu İmran Musa b. Meymun b. Ubayd Allah al-Kurtubi (al- Endulus) al-İsrailî olarak tanınan filozof, kısaca İbn Meymun veya Musa b. Meymun olarak da anılır¹. İngilizce ve Almanca kaynaklarda Moses Maimonides, Fransızca kaynaklarda Maïmonide, olarak zikredilen filozofun ismi, Yahudi literatüründe Rabbi Moşeh ben Meymon olarak geçer. Bu ismin baş harflerini kullanarak kısaca Rambam veya Harambam olarak da adlandırılmıştır².

İbn Meymun 30 Mart 1135 tarihinde Endülüs (İspanya)'ün kurtuba (Cordoba) kentinde, uzun zaman önce buraya yerleşmiş bulunan seçkin ve soylu bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir³.

Birçok Yahudi gibi İbn Meymun'un ailesinin de Müslümanların hâkim olduğu ülkelerde yaşamak istediği ve oraları tercih ettikleri görülür. Yahudilerin İslam dininde olduğu gibi tek Tanrı inancına sahip olmaları, yeme-içme ve temizlik gibi hususlarda benzerlikler göstermeleri ve bunların yanı sıra Kur'an'da Ehli Kitap olarak kabul edilmeleri her iki toplumun bir arada yaşamasını kolaylaştıran etkenlerden başlıcaları olmuştur. Ortaçağ'da özellikle Hıristiyan dünyasının Yahudilere uyguladığı baskılar ise pek şiddetli olmuştur. Birçok ülkede kendilerine yer bulamayan Yahudiler, İslâm Ülkelerinde oldukça rahat etmişlerdir. Bağdat'da 1170 yılında 40 bin Yahudi güvenlik içerisinde yaşamış, 25 Sinagog ve 10 İlahiyat eğitimi veya çalışma yaptıkları kuruma sahip olmuşlardır. Kuzey Afrika'da da benzer örnekler söz konusudur⁴.

1) Tebrizi, Ebi Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr b. Muhammed, *Şarhu'l-Mukaddematil'l-Hams ve'l İşrun min Delâletü'l-Hâ'irin*, thk. Muhammed Zahid el-Kevseri, Matbaatü's-Saadet, Kahire 1993, s. 26; İsmail Paşa (Bağdatlı), *Hediyetü'l Ârifin, Esmâ'ül- Müellifin ve Âsarü'l Musannifin*, nşr. M.kemal İnâl-Avni Aktuç, Maarif Basımevi, İst., 1955, II, 428; De Lacy O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, (çev. Hüseyin Yurdaydın, Yaşar Kutluay) Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1960, II, 159.

2) Oliver Leaman, *Moses Maimonides*, Routledge, London First Published 1990, s. 4; Abbé Barbe, *Tarih-i Felsefe*, (çev. Bahur İsrail) Matbaa-i Âmire, İst., 1331, s. 280.

3) Leaman, *a.g.e.*, s. 4.

4) Paul Johnson, *A History of the Jews*, Harper & Row, New York 1988, s. 176-177.

711-715 tarihleri arasında Târik b. Ziyâd komutasındaki İslâm ordusunun İspanya'ya feth etmesiyle, **Endülüs Emevi devleti** kurulmuştur. Endülüs'ün en parlak dönemi, büyük Emevi halifesi **III. Abdurrahman**'ın hükümdarlığı zamanında olmuştur. (912-961) III. Abdurrahman etrafındaki ülkelerle güçlü diplomatik ilişkiler kurmuş, ülkesinin kalkınması için ciddi çabalarda bulunmuştur. Müslüman olsun olmasın ilim adamlarına ziyadesi ile önem vermiş, yaptığı tesislerle Endülüs'ü devrin en önemli ilim ve kültür merkezi haline getirmiştir. III. Abdurrahman'ın devrinde Yahudi saray doktoru olan **Hisdai İbn Shaprut** Kurtuba'ya dünyanın çeşitli bölgelerinden Yahudi asıllı filozoflar, edebiyatçı ve bilim adamları getirerek burasını kendi dini öğretilerinin öğretildiği eğitim öğretim merkezi haline getirdi. Kurtuba'da başka hiçbir yerde göremedikleri korumayı ve güveni yaşadılar⁵.

Endülüs'de Emeviler döneminin sona ermesiyle **Muvahhid** (Almohads)'ler dönemi başlamıştır (1147)⁶.

Muvahhidi'ler dinsel inançlarda bozulmaya neden oldukları gerekçesiyle İslâmî olmayan öğretilere karşı olumsuz bir tavır takınmışlardır. Hristiyan ve Yahudi topluluklarda bu fanatizmden oldukça etkilenmiştir⁷. Yahudiler din değiştirme ile ölüm arasında bir seçim yapma zorunluluğunda bırakılmışlardır. Sinagogları ve din eğitimi yaptıkları yerler tamamen kapatılarak, toplumdan tecrit edilmiş ve çok aşağılayıcı tek renk ve şekilde elbiselerle dolaşmalarına müsaade edilmişti. Ticari faaliyetlerine de bir sınırlanma getirilmişti. Emevi'ler döneminde elde ettikleri özgürlüklerden eser kalmamıştı. Bu nedenle Yahudilerin bir kısmı Hristiyanların hakim olduğu kuzey kesimlere bir kısmı da İslâmî kuralların daha toleranslı uygulandığı Afrika ülkelerine göç ettiler⁸.

İbn Meymun'un babası, Kurtuba'da zamanın en güçlü **Talmud**(*) alimlerinden birisi ve Yahudi şeriat mahkemesi hakimi idi. İslâm medreselerinde öğretilen tabii ve felsefi ilimleri de öğrenmişti. Elde ettiği bilgileri özellikle çevresindeki Yahudi cemaatine öğretmiş, oğlunun eğitimi ile de bizzat meşgul olmuştur. Baba Meymun Miladın ikinci asrında **Mişna**'yı toplayan **Yahuda**'ya kadar giden bir soya mensuptur. Bu durumu İbn Meymun, Mişna tefsirinde açıklamış yedi nesil soy ağacının isimlerini belirtmiştir. Yedi

5) O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, s.146; Johnson, *A History of the Jews*, s.177; T.J. De Boer, *İslam'da Felsefe Tarihi*, çev. Yaşar Kutluay, Ankara Yay., İst., 2001, s.249; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, 5.bsk., Sosyal Yay., İst., 1993, s.145.

6) Yılmaz Öztuna, *İslam Devletleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, I, 196.

7) Leaman, Moses Maimonides, s.5; Abbé Barbe, *Tarih-i Felsefe*, s.280; Ülken, *Yahudi Meselesi*, s.54.

8) Johnson, *A History of the Jews*, s. 178-179; O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, s.150.

*) **Talmud**: Musevilerin kutsal kitapları Tevrat'dan sonra ikincil derecede önem verdikleri şeriat kitabıdır. Yaklaşık M.S. beş yüz yılları tarihinde tamamlanan bu eser, bir Yahudi ansiklopedisi niteliğindedir. Tevrat (Tora)'ın dini konularda yetersiz kaldığı kısımlar Talmud adlı yapıtta derlenen yorumlar ve kıyaslarla tamamlanmaya çalışılmıştır. Dini, felsefi, limi ve tarihi bilgilerin toplanmış bulunduğu Talmud, Yahudi milleti için, tarihin karanlık devirlerini aydınlatan, onların mili birlik ve bütünlüğüne hizmet eden bir kitap olması açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Bkz. Ülken, *a.g.e.*, s. 64; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, 2.bsk., Remzi Kitabevi, İst., 2000, VI, 218.

neslinde de dört önemli din adamı olmasından dolayı memnundur ve mutluluk duymaktadır⁹.

Muvahhidi'ler yönetimi altında iken, birçok Yahudi ailesi gibi İbn Meymun'un ailesi de olabildiğince İslâm'ı benimsemiş olarak gözüktü. İbn Meymun zahiren Müslüman olup Kur'an ve mâliki fıkhyyla uğraştı. Bir yandan da Fârâbî, İbn Sinâ, Gazâlî ve İbn Bâcce gibi Müslüman düşünürlerin eserlerini okuyarak hem Aristoteles'i hem de Yunan düşüncesini tanımış oldu. Endülüs'ün değişik yerlerinde tıp, astronomi, felsefe ve matematik eğitimi aldı. İbn Eflah el-işbîlî'nin oğlundan ve Ebu Bekir İbnü's-Saig'in bir öğrencisinden de felsefe eğitimi almıştır¹⁰. Tüm bu eğitim faaliyetleri O'nun İslâm kültürü içerisinde formasyon kazanmasına neden olmuştur. 1148 - 1160 tarihleri arasında yaklaşık on iki yıl Endülüs'ün muhtelif şehirlerinde ikâmet eden Meymun ailesinin bu süre içerisinde, nerede ne kadar kaldıkları tam açık değildir¹¹.

Muvahhidi'lerin idaresi altında daha fazla yaşamak istemeyen bir baba iki oğul ve bir kız kardeşten ibaret aile, (İbn Meymun annesini çok erken yaşta kaybetmiştir.) 1160 tarihinde Fas'ın Fez kentine yerleşmek üzere buldukları ülkeden ayrıldılar. Fez'in de Muvahhid egemenliği altında olmasına karşın, Meymunlar şehrin yabancıları oldukları için inançlarını daha rahat yaşayabileceklerini umuyorlardı. İbn Meymun yaklaşık beş yıl kaldığı bu şehirde, önceden tahsil ettiği tıp, felsefe ve Yahudi şeriatı ile ilgili bilgilerini derinleştirdi. 1165' de kendi hocalarından Rabbi Yahuda bin Şoşan, dinsel gerekçelerle tutuklanarak idam edildi. Yaklaşan tehlike karşısında sekiz ay kalacakları Filistin'e geçtiler. Önce Hıristiyanların hükmettiği Akka'da kaldılar. Hıristiyanlar, Yahudi ve Müslümanlara zulm ettiklerinden baba Meymun kutsal topraklar olarak kabul ettiği Kudüs'de kaldı. İbn Meymun ve iki kardeşi ise Mısır'a gittiler. Kahire yakınlarında Fustat denen bölgeye yerleştiler. (Kahire'nin yaklaşık 3 km güneyi)¹² Fâtımî devletinin yönetiminde olan bu memleket de çok daha dostâne bir tutumla karşılaştılar¹³.

Yahudi teolojisi hakkında birçok önemli eserin mevcut olduğu Ezra Sinagog'unda, ibadetlerini ve eğitim faaliyetlerini sorunsuz bir şekilde devam ettirirken, babasının ve bir müddet sonra da kardeşi Davud'un ölümü, İbn Meymun'u olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Kardeşi Davud, O'nun iyi bir dostu, Yahudi gramer ve şeriatına vâkıf öğrencisi ve ticari hayatta başarılı bir iş ortağı idi. İbn Meymun kardeşinin ticaretleri sayesinde evinde rahatça oturup dini ve felsefi çalışmalarda bulunuyordu¹⁴. Kahire'de bir müddet

9) Johnson, *a.g.e.*, s. 183.

10) Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yay., İst., 1987, s. 414; Abbé Barbe, *Tarih-i Felsefe*, s. 280; GP, c. II, II- 8, s. 268-269; DH, s. 295-296.

11) Alexander Broadie, "Maimonides", *History of Islamic Philosophy*, vol.:1 ed. Seyyed Hossein Nasr and Oliver Leaman, Routledge, London and New York 1996, s. 725; Leaman, *Moses Maimonides*, s. 4-5.

12) Joseph Drory, "The Early Decades of Ayyûbid Rule", *Perspectives on Maimonides: Philosophical and Historical Studies*, ed. Joel L. Kraemer, Vallentine Mitchell & Co. Ltd., London 1996, s. 297.

13) Leaman, *Moses Maimonides*, s. 4-5; Barbe, *Tarih-i Felsefe*, s. 281.

14) Johnson, *A History of the Jews*, s. 185.

kardeşinin mesleği olan mücevheratçılıkla uğraştı. Bu işten istediğini elde edemeyince hekimlik mesleğine yöneldi. Vakit buldukça da etrafında toplanan birçok Yahudi gence ile ilâhiyat, matematik, astronomi ve felsefe dersleri verdi. Bu çalışmalarını ona büyük bir şöhret kazandırdı¹⁵.

Fâtımîlerin yıkılışından sonra 1171, Eyyûbî hükümdarlığı döneminde önce hükümdarın veziri Kâdî'l-Fâdîl'in ve Salâhaddîn Eyyûbî'nin, sonra oğlu el-Afdal ile el-Azîz'in özel doktorları oldu 1185¹⁶. Ayrıca saray dışında da hekimliğini sürdürdü ve bu dönemde tıp ilmiyle ilgili bazı kitaplar yazdı¹⁷. Ömrünün sonlarına doğru Endülüs'den gelen Ebû'l-Arab İbn Maişe isimli birisi O'nu tanıdığını ve O'nun mürted olduğunu, ölümle cezalandırılması gerektiğini savunur. Ancak Kâdî'l-Fâdîl baskı altında Müslüman olduğu için Müslümanlığının bir hükmü olmadığını söyleyerek İbn Meymun'u himaye etmiştir¹⁸.

Hukukçu ve din adamı kimliğiyle Mısır'daki Yahudi cemaatinin önderi durumuna geldi ve "Rais al Yahud" (Yahudilerin reisi) veya lideri sıfatıyla kabul gördü. Kendisinden sonra neslinden gelen beş torunu da Yahudi toplumunun resmi liderleri arasındadır¹⁹. İbn Meymun Yahudilerce o kadar benimsenmiştir ki, Musa peygamberden sonra gelmiş en önemli din adamı olduğunu ifade için, ata sözü tarzında şu deyim kullanılmıştır: "Musâ' dan; Musâ (Musâ İbn Meymun)' ya kadar Musâ'nın dengi başka bir Musâ gelmedi."²⁰

İbn Meymun, ölümünden yaklaşık dört yıl önce, tıp ve Yahudi şeriatıyla ilgili çalışmalar yapmak üzere saray tabipliğinden ayrıldı. Rebiülâhîr 601'de (13 Aralık 1204) tarihinde ise öldü²¹.

2. Yöntemi

İlahiyat, tıp, ve astronomi gibi ilimlerde devrinin seçkin bir bilgini olan İbn Meymun, her şeyden önce İslâm felsefe geleneği içerisinde değerlendirilmesi gereken seçkin bir filozoftur. Felsefesinde genel olarak, Platon, Aristoteles ve Yeni-Platonculuğun unsurla-

15) Abbé Barbe, *Tarih-i Felsefe*, s. 281.

16) Drory, " The Early Decades of Ayyûbid Rule", s. 307.

17) Abbé Barbe, *Tarih-i Felsefe*, s. 285; Ülken, *Yahudi Meselesi*, s. 66.

18) Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, s. 414; Leaman, *Moses Maimonides*, s. 4-5.

19) Andrew S. Ehrenkreutz, "Saladin's Egypt and Maimonides", *Perspectives on Maimonides: Philosophical and Historical Studies*, ed. Joel L. Kraemer, Vallentine Mitchell & Co. Ltd., London 1996, s. 305; Jacop Levinger, "Was Maimonides " Rais Al - Yahud "in Egypt", *Studies in Maimonides*, ed. Isadore Twersky, Harvard University Press, London 1990, s. 83-93; E. F. Schumacher, *Aklı Karışıklar İçin Klavuz*, çev. Mustafa Özel, İz Yay., İst., 1990, s. 8; Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, s. 414.

20) David Novak, "The Mind of Maimonides", *First Things 90: The Journal of Religion and Public Life*, February 1999, Toronto 1999, s. 27-33.

21) Johnson, *A History of the Jews*, s. 183; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi 3*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İst., 1980, s.928.

nyla İslâm düşünürlerinden özellikle Fârâbî ve İbn Sina'nın tesiri inkâr edilemez. Bu ektektik yapı içerisinde Yahudi dininin öğretileri de önemli bir yer teşkil eder²².

İbn Meymun, fizikçi ve Metafizikçi olması nedeniyle Platon'dan her ne kadar yararlanmışsa da varlık düşüncesindeki idealist yaklaşımından dolayı Platon'a, Aristoteles kadar ilgi göstermemiştir. Zira Aristoteles sürekli olarak doğal düzeni bilimsel olarak ispatlayan, ispatçı doktrine yönelmiştir²³. Platon'un duyu verilerine yeterince önem vermemesi, Meşşâî ekolüne mensup İbn Meymun'un ondân uzak durması için yeterli bir sebeptir.

Platon'un duysal nesnelere İdeaları birbirinden ayıran ve metafiziksel ikiciliği savunan temel düşüncesine²⁴ katılmasa da onun **Timaios** ve **dialoglarına** ait özetlerinden yararlanmışır²⁵. Platon'a atfedilen, Alemin zamanda yaratılmış olduğu düşüncesine dikkat çekmiş, ancak bu doktrini o kadar da ilginç bulmamıştır. Çünkü onun entelektüel seçimi; ilahi müdahalenin olmadığı ezeli ve ebedi bir dünya düzeni ile Tanrı'nın özgür eylemi sonucu yoktan var edilmiş bir dünya arasındadır²⁶.

Platon'un, ideal devlet düşüncesinde yer verdiği filozofun konumu ve fonksiyonu²⁷, İslam filozofları tarafından peygamberlik öğretisini açıklamada kullanılmıştır. Daha sonraları, İbn Meymun, Fârâbî'nin, filozof kavramına yüklediği peygamberlik görevini, ustalıkla Mûsa peygambere tatbik eder²⁸.

Antik Yunan düşünürlerinden **Pisagor'a** *Delâletü'l-Hâirîn*'de yalnız bir yerde değinmiştir. Pisagorcuların feleklerde âhenk doktrini, Aristoteles'de olduğu gibi İbn Meymun tarafından da kabul görmemiştir. Epikürçülerin İlâhi inayet, atom ve boşlukla ilgili düşünceleri, gökbilimcisi olarak tanıdığı **Galen**'in ve Yeni Platoncu **Proclus**'un varlık teorilerinden alıntılar yapar, akılcı bulmadığı, katılmadığı yönlerini eleştirir²⁹.

İbn Meymun Eşyanın doğru öğrenilmesi konusunda filozofların reisi olarak nitelediği **Aristoteles**'in açıklamalarının önemine dikkat çeker, fakat ona karşı aşırı bağlanılmasını da istemez. Aristoteles'in bilimsel önermeleri ortaya koyuş şeklini tabiat, ahlâk ve

22) Joel L. Kraemer, "Introduction", *Perspectives on Maimonides: Philosophical and Historical Studies*, ed. Joel L. Kraemer, Vallentine Mitchell & Co. Ltd., London 1996, s. 4.

23) Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi I*, 4. bsk., Bulut Yay., İst. 2002, s. 255, 278-279.

24) R.S.Bluck, "Platonik Formlar Birer Tümel midir?", *Platon'un Felsefesi Üzerine Araştırmalar*, der. Ahmet Cevizci, Gündoğan Yay., Ankara 1989, I, 105.

25) İbn Meymun, *GP*, c. II, II-13,25,26, s. 281-285, 327-330, 330-332.

26) Leo Strauss, "How to Begin to Study the Guide of the Perplexed", *The Guide of the Perplexed: With an Introductory Essay*, the University of Chicago Press, Chicago and London 1963, s. Ixxv.

27) Weber, *Felsefe Tarihi*, s.145.

28) Ithamar Gruenwald "Maimonides' Quest beyond Philosophy and Prophecy", *Perspectives on Maimonides: Philosophical and Historical Studies*, ed. Joel L. Kraemer, Vallentine Mitchell & Co. Ltd., London 1996, s. 141-157; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, çev. Ahmet Arslan, Vadi Yay., Ankara 1997, s.99-112.

29) İbn Meymun, (Moses Maimonides), *The Guide of the Perplexed I-II*, ed. Sholomo Pines, the University of Chicago Press, Chicago and London, 1963, GP, c. II, II-8,13,14, s. 267, 281-285, 285-289.

siyaset alanlarındaki düşüncelerinin kabul edilebilirliğini eserlerinden alıntılar yaparak kullanır. Ancak alemin kıdemi gibi metafizik konularda Yahudi din adamı kimliği ağır basar, zaman zaman İslâm filozofları ve Aristoteles'den ayrılır. Onların yanlış sonuçlara vardığını ise yine **Aristoteles'in mantığını** kullanarak yapar³⁰. O, Aristoteles, Fârâbî, İbn Sina ve İbn Rüşd'ün, zaman zaman bazı **spekülatif** konulara girmelerini eleştir. Aristoteles gibi filozofların bütün evreni yasalarıyla kavrayacak genel bir fiziğin olduğunu iddia etmelerinin yanlışlığı üzerinde durur. İbn Meymun Özellikle bilginin ayalıtı alemiyle sınırlı olduğunu, Kamer feleği ve onun üstünde olanlarla ilgili söylenebilecek her şeyin sezgi ve tahminden öte bir anlam ifade etmediğini kesin bir dille açıklar³¹.

O'na göre gerçek filozof ve bilim adamları; insan bilgisinin kendisini götürebileceği yere kadar gider ve asla oradan ileri geçmez. Zira insan aklı, sınırlıdır duyu verilerinin algılanımları doğrultusunda eylem yapar³². Metafizik konular ise soyut önermelerin hüküm sürdüğü spekülatif ve rasyonaliteden uzak alanlardır³³. Ne var ki, metafizik problemlerin konu edilmemesi hususunda çok yoğun çaba sarf eden filozof, tüm bu uyarılara rağmen kendisini de tartışmalara girmekten alıkoyamaz³⁴.

Ortaçağ İslâm düşünürlerinin problem olarak ele aldıkları konuları İbn Meymun'un felsefi içerikli eserlerinde de görmek mümkündür³⁵. **Felsefe-din ilişkisi** bağlamında Yahudi dini ile felsefe arasında içten bir bağlantı kurarak, felsefe ile dinin uzlaşacağını ikisinin de aynı doğrulara işaret ettiğini göstermeye çalışır³⁶. Belli başlı konuları arasında her şeyden önce Tanrı problemi vardır. Tanrı'nın bilinebilirliği, özü, sıfatları, fiilleri, yaratması, Tanrı-alem ilişkisi uzun uzadıya irdelenir. Daha sonra varlık, peygamberlik ve ahlak üzerinde yoğunlaşır. Bunları yaparken de özellikle İslâm düşüncesi ile etkilendiğini açıkça belirtmekten çekinmez³⁷.

Aristoteles'den sonra İbn Meymun'un takdir ettiği en önemli filozof Fârâbî'dir. O derece etkisi altında kalmıştır ki, yaklaşımlarında, metodlarında, açıklama şeklinde, konuları formüle etmede hep onun tarafından yönlendirilmiştir³⁸. **Samuel İbn**

30) İbn Meymun, *GP*, c. I, I-5 s.29; *GP*, c. II, II-14, s.285-289; Leo Strauss, "How to Begin to Study the Guide of the Perplexed", s. Iv.

31) İbn Meymun, *GP*, c. II, II-22, s. 318-319; *GP*, c. II, II-24, s. 325-327.

32) İbn Meymun, *GP*, c. I, I-31,32, s. 65-67, 68-70.

33) İbn Meymun, *GP*, c. I, I-72, s. 193; *GP*, c. II, II-3, s. 254.

34) İbn Meymun, *GP*, c. I, I-68, 72, s.164-166, 184-194.

35) Majid Fakhry, *A History of Islamic Philosophy*, Colombia University Press, New York-London 1970, s.297.

36) Joseph A. Buijs, "The Philosophical Character of Maimonides' Guide -A Critique of Strauss' Interpretation", *Maimonides: A Collection of Critical Essays*, ed. Joseph A. Buijs, Univ. of Notre Dame Press, Notre Dame-Indiana 1988, s.61.

37) Kraemer, "Introduction", s. 2-9; Alfred L. Ivry, "Neoplatonic Currents in Maimonides' Thought", *Perspectives on Maimonides: Philosophical and Historical Studies*, ed. Joel L. Kraemer, Vallentine Mitchell & Co. Ltd., London 1996, s.115-138.

38) Shlomo Pines "The Philosophic Sources of The Guide of Perplexed", *The Guide of the Perplexed: With an Introductory Essay*, the University of Chicago Press, Chicago and London 1963, s.I xxviii.

Tibbon^(*)'a yazdığı mektubunda Fârâbî'ye olan bu büyük hayranlığını da açıkça ifade etmiştir. Söz konusu mektubunda Grek ve İslâm düşünürlerinin genel bir değerlendirmesini yapar. Öğrencisine, Aristoteles'in eserlerinin yeterince kavranabilmesi için; **İskender Efrodisi, Themistius ve İbn Rüşd**'ün şerhlerinden başka eser okumamasını tavsiye eder. İslâm filozofları ile ilgili olarak ise; "*Sana söylüyorum, Mantık üzerine çalışmalara gelince, yalnızca Ebu Nasr el-Fârâbî'nin eserlerine çalışılmalı. Onun tüm eserleri kusursuz mükemmelliktir. Yalnızca onlar üzerine çalışıp onları anlamalısın. Çünkü O büyük bir adamdır. Ebu Nasr el-Fârâbî'nin eserlerine nisbetle İbn Sina'nın eserleri o kadar güzel değildir. Onlara bazı itirazlar olabilir. Keza Abu Bakr al-Sa'îgh (İbn Baccce)'de büyük bir filozoftur. Onun eserlerinin tümünün de standartları yüksektir.*"³⁹. Aynı şekilde O, mektubunda devamla; **Ebu Bekr er-Razi**'nin ve **İshak İsraili**'nin kitaplarından bir yarar sağlanamayacağını belirtir. Her iki yazarla ilgili olarak kanaati, onların filozof olarak değil fizikçi olarak değerlendirilmesi yönündedir⁴⁰.

Ebu Bekr er-Razi'nin, *İlahiyat* isimli kitabını okuyan İbn Meymun; bu kitabı; iğrenç, çılgın ve cahilce öğretiler içeren bir eser olarak görür. Çünkü Razi evrende hayrın değil, şerrin hakim olduğu inancındadır. İbn Meymun ise Kötülük problemini tartıştığı bölümde düşüncesini çok açıkça ifade eder : "*Tanrı ve Tanrı'dan sudur eden her şey mutlak hayırdır. Bunda da şüphe yoktur.*"⁴¹.

Fârâbî doktrininde; Faal akıldan sudur eden formları hem insan zihni hem de madde ve fiziki cisimler algılar⁴². İbn Meymun, Fârâbî'nin bu görüşünü hiçbir değişiklik yapmadan, tamamı ile üstlenir. Faal aklın işlevi ile ilgili bu düşünce fizik ve psikolojisinde temel önem arz eder⁴³.

Pines, İslâm filozoflarının, İbn Meymun'un düşünce sisteminin oluşumundaki yerini belirlemeye çalışır. O'na göre *İslâm düşünürlerinin etkisi o derece açıktır ki bunu tartışmak bile anlamsızdır. Pines* yaptığı değerlendirmede özetle şunları belirtir;

İbn Meymun, teorik bilimlerden, politik bilimlere kadar her konuda Fârâbî tarafından yönlendirilmiştir. **İbn Sina**'nın özellikle metafizik ve peygamberlik teorilerini, İbn Meymun'un İbn Sina doktrinine bulaştığı iki alan olarak kabul eder. İbn Sina **negatif teolojinin** uygulanması, mahiyet-öz ayrımı, farklı peygamberlik teorisi ve Tanrı'ya ibadet teorisi konularında İbn Meymun'u etkilemiştir. İbn Rüşd'ün doğrudan veya dolaylı bir etkisinin olup olmadığını ise, tartışılması gereken bir konu olarak değerlendirir⁴⁴.

*) Moses b. Tibbon, (1240-1283) İbn Meymun'un Delâletü'l-Hâirîn isimli kitabını Arapça'dan İbrance'ye Çeviren öğrencisi.

39) Broadie, "Maimonides", s. 725.

40) Pines, "The Philosophic Sources of The Guide of Perplexed", s. IX.

41) İbn Meymun, *GP*, c. II, III-12, s. 442.

42) Fârâbî, Me'âni'l-akl, *Fârâbî*, çev., Hilmi Ziya Ülken-Kivamettin Burslav, Kanaat Kitabevi, tsz. s. 199-206.

43) Pines, a.g.m., s. Ixxxii-lxxxiii.

44) Pines, a.g.m., s. Ixxviii-cxiii; H. Austryn Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, çev. Kasım Turhan, Kitabevi Yay., İst., 2001, s.35.

İnsan aklının bazı nedenlerden dolayı yetersiz olsa bile, eşyanın hakikatini ve dini emirlerin hikmetini araştırabilme yetisine sahip olduğu, kanaatini taşıyan İbn Meymun, Musa ve diğer peygamberlerin şeriatlarıyla çelişik olduğunu gördüğü konularda rasyonalist düşünceyi bırakır, dini düşünceye tâbi olurdu. Rasyonalist olarak algılamadığı dini düşünceleri de açıklamaktan kaçınır ve insan zihninin bu tür konuları gerektiği gibi kavrayamayacağını iddia ederdi. Bu tutumu nedeniyle önceleri İslâm filozoflarının maruz kaldığı çok sert tepkilerden bir dereceye kadar kendisini kurtarabilmiştir⁴⁵. İbn Meymun, Fârâbî ve İbn Sina'nın İslâm ve felsefe arasında yapmak istediği sentezi Yahudi dini ile felsefe arasında yapmanın gayreti içerisinde olmuştur. Ona göre, doğru bir şekilde anlaşılın din ile gerçek felsefe arasında; doğru inançla, hakiki bilgi arasında hiçbir görüş ayrılığı ve çatışma yoktur. O, Fârâbî ve İbn Sina'nın; aynı hakikatin farklı biçimlerde ifadeleri olmalarından dolayı, felsefi düşüncenin sonuçlarıyla İslâm öğretisi arasında, tam bir uyum olduğu tezlerini, kendi payına İslâm yerine Yahudiliği koyarak tamamen benimser gözükmektedir⁴⁶.

Felsefe ile dinin birbirlerine yakınlığı, Yahudi dininin rasyonalite ve ussallığa sahip olduğu düşünceleri, *Delâletü'l-Hâirîn*'de sıkça dile getirilir. İbn Meymun, bu eserinde; Tevrat'da açıklanan inançlar ve emirlerin, bir takım dogmalardan ve akılcı olmayan dini öğretilerden meydana gelmediğini, bunların aynı zamanda anlaşılır ve ispat edilebilir olduklarını göstermeye çalışır. Meşhur Yahudi tarihçisi **Paul Johnson**, onda ki bu düşüncenin oluşumunda, İslâm filozoflarından ziyade kendisinden önceki Yahudi alimi **Saadiah ben Joseph**^(*)'den cesaret almış olabileceği ihtimali üzerinde durur⁴⁷. Ne var ki, Onun bu iddiası, *Delâletü'l-Hâirîn* dikkatle incelendiğinde pek de doğrulanmamaktadır. Çünkü orada birçok konuda İslâm filozoflarına atıflarda bulunulmasına rağmen, Saadiah ben Joseph'den yararlandığına dair, herhangi bir imâ dâhi mevcut değildir.

Din ile felsefeyi bir gerçeğin iki ayrı izah tarzı olarak değerlendiren ve aralarında hiçbir çelişki ve düşmanlık olmadığını bildiren İbn Meymun⁴⁸, yanlışlık ve çelişki olduğunu ileri sürmenin her iki sistemin yanlılarının hatalı değerlendirmelerinden kaynaklandığını belirtir. Bu doğrultuda O, özellikle Kitab-ı Mukaddes'in mecazî anlatımlarla dolu olduğunu bunların da zahiri ifade edilmiş şekilleriyle yorumlanmasının kişiyi hataya sevk edeceğinin bilinmesini ister⁴⁹. Kutsal kitabın kullandığı **din dili** (*religious language*) ile halkın kullandığı **günlük dilin** (*ordinary language*) arasında farklılıklar olduğunu vurgular. Gazâlî ve İbn Rüşd'e kadar birçok İslâm düşünürünün uyardığı gibi, günlük dille

45) Johnson, *A History of the Jews*, s. 192.

46) Pines, "The Philosophic Sources of The Guide of Perplexed", s. I xxviii; Ahmet Arslan, *İslâm Felsefesi Üzerine*, Vadi Yay., Ankara 1999, s.143.

*) Saadiah ben Joseph, 882-942, tarihleri arasında Mısır'da yaşamış, bir Yahudi filozofudur. Temel eseri *İman ve İlim (Glauben u. Wissen)*'de Yahudi dininin kurallarının akla uygunluğunu ispat etmeye çalışmıştır. Bkz. Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi I-II*, s. 280.

47) Johnson, *A History of the Jews*, s. 191.

48) Moses Maimonides, (İbn Meymun), *Maimonides' Introduction to His Commentary on the Misnah*, tras. And annotated by Fred Rosner, Jason Aranson, Inc. Nortvale, New Jersey, London 1995, s. 99.

49) İbn Meymun, *GP*, c. I, Giriş, s. 5-20.

dine yaklaşımın **Tecsimi** doğuracağından emindir. Kutsal kitaplarda **mecazi dil** (*figurative language*) kullanılmış olmasını ise sıradan halkın hakikatleri kavrayabilmesi için mecazi ve tasvir edici yorumlara ihtiyaç duymaları olarak belirtir⁵⁰.

Kutsal kitaplarda halkın çoğunluğunun anlayış düzeyine uygun bir dil kullanılır, yani bir takım **allogorik** ve **tasviri ifadelerden** yararlanır. İslâm felsefe geleneğinde değerlendirildiği gibi; halk, eşyanın ve dinin ifade ettiği doğruları, yorum yapabilme yeteneğinden oldukça uzaktır. Zira onlar işin incelik ve zorluğunun farkında olmadıkları gibi, kendilerinde olması gereken bilimsel ve ahlaki yetkinliğe de sahip değildir⁵¹.

İbn Meymun dinin ifade etmek istediği hakikatlerin yeterince anlaşılabilmesi için ilâhiyat ilmine sahip olmanın yanı sıra iyi bir gramer bilgisine ve felsefi bilgiye sahip olmanın gerekliliği üzerinde durur. Aksi takdirde akıl ile vahyin lafızlarının zahiri yorumlaması yapılırken, ortaya çıkabilecek çelişkilerin okuyucuda iki yanlış fikrin oluşumuna sebebiyet verebileceği, tehlikesine dikkat çeker. Kutsal kitabın manaları üzerinde bütüncül ve tutarlı düşünme çabası içerisinde olan kişi, ayetlerdeki isimlerin **müşterek**, (*equivocal*) **müstear** (*metaphorical*) ve **müşekkek** (*amphibolous*) gibi delâlet ettikleri anlamların bilgisinden yoksun ise öncelikle rasyonel düşünceyi elde edememenin sıkıntısını yaşayacak ve kutsal metinlerin akıl ile uyumlu olmadığı inancına varacaktır. Veya kendi zihninin bozuk olduğunu kendisini tutarsız ve yanlış sonuçlara ulaştırdığını düşünerek akli için hiç de hoş olmayan çıkarımlarda bulunacak⁵².

Yahudi dinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve Yahudi toplumunda derin bir şekilde yerleşmiş olan **Antropomorfizmin** izale edilebilmesinin yegâne yolunun mantık ilmi olduğunda şüphe etmez. Yahudilerin rasyonel bir Tanrı tasavvuruna sahip olabilmesi için çok önemli çabalar sarf eden ve bunda da başarılı olan İbn Meymun'un kuşkusuz ki ana dayanağı, büyük Türk İslâm düşünürü Ebu Nasr el-Fârâbî'nin Mantık İlmine dair yazdığı eserleridir. Çağdaşı İbn Rüşd'un Antropomorfik terimlerin kullanılmasında ile ilgili açıklamalarının da tesiri olduğu inkâr edilemez⁵³.

İbn Meymun akıl ile nakil arasında yakın bir ilişki bulunduğunun birinin diğerini nakzetmeyeceğinin ısrarlı savunucusudur. Kitab-ı Mukaddes'de akla aykırı görünen ifadelerin mecazi anlamda kabul edilmesi gerektiğini, **müteşabih** ayetleri **te'vil** etmenin tenzihe uyma gayesi itibarıyla bizzat dinin icabı olduğunu belirtir. Aksi takdirde beşeri özellikleri olan bir Tanrı kabul etmek gerekir ki bu da dinin kendi öğretilerine temel esprisine zıttır. Mecazi olarak değerlendirilmesi gereken Tanrı'nın eli, yüzü, konuşması, gibi Tevrat ayetlerinin nasıl yorumlanması gerektiğinin izahını *Delâletü'l-Hâirîn*'in birinci cüz'ünde bol örnekleri ile açıklamıştır. Tüm kitabın üçte birini oluşturan söz konusu

50) Leaman, *Moses Maimonides*, s. 24-25.

51) İbn Meymun, *GP*, c. I, I-34, s. 72-77.

52) İbn Meymun, *GP*, "Giriş", c. I, s. 5-6.

53) Arthur Hyman, "Maimonides on Religious Language", *Perspectives on Maimonides: Philosophical and Historical Studies*, ed. Joel L. Kraemer, Vallentine Mitchell & Co. Ltd., London, 1996, s. 175-179.

cildin büyük çoğunluğu Antropomorfik Tanrı düşüncesinin tutarsızlığını ortaya koymaya yöneliktir⁵⁴.

Tanrı'nın bir olduğunu ve zatında çokluk barındırmadığını belirten İbn Meymun; Tanrı'nın birliğinin evrendeki diğer birliklere de benzemediğini ifade eder. Zira evrendeki birlikler birçok parçadan oluşur veya cüzlere ayrılabilir⁵⁵. Tanrı düşüncesinde Fârâbî ve İbn Sina ile benzerlik gösteren İbn Meymun, Tanrı'nın sıfatlarını yorumlamada da İslâm filozoflarının yöntemini kullanır. Sıfatları zâfî sıfatlar (*essential attributes*) ve subûti sıfatlar (*accidental attributes*) olarak değerlendirir. Varlık, hayat, ilim gibi sıfatlar zâfî, kızmak, merhamet etmek gibi sıfatları subûti sıfatlar olarak kabul eder. O, bu özsel sıfatların Tanrı'ya izafe edilmesinde olumsuz (*selbi*) bir dille, yorumlama yapılmasının gerekliliğine inanır. Selbi yorumlama ile biz ancak Tanrı'nın ne olmadığını bilebiliriz, ne olduğunun bilinmesi ise mümkün değildir. Tanrı'nın subûti sıfatlarına gelince onlar, eylem sıfatları (*attributes of action*) olarak vasıflandırılır⁵⁶.

Delâletü'l-Hâirîn'de din felsefi bağlamında, **Yahudi monoteizminin** ve **Tevrat vahyinin** üstünlüğü vurgulanmış, bu noktalarda ileri sürülen eleştirilere cevaplar verilmiştir. Hıristiyanlığın **teslis** inancı, Hıristiyan ve Müslümanlar tarafından savunulan Musa şeriatının ve İsrail oğullarının seçilmişliği konularının, hükmünün olmadığı yönündeki görüşler, **fanatikçe** tenkit edilmiştir. Bu konulardaki Tevrat ayetlerinin tartışmasız bir şekilde üstünlüğü benimsenmiş ve objektif yaklaşımdan oldukça uzaklaşmıştır⁵⁷.

İbn Meymun, eserlerinde bir konuyu irdelerken zıt düşünceleri, karşıt fikirleri değerlendirerek daha doğru sonuçlar elde etmenin gayreti içerisindeydi. Ancak O ulaşmak istediği hususlarla ilgili olarak herhangi bir şey *ispat ettiğini* düşünmemektedir. O varmak istediği sonucun doğruluğunu kesin bir şekilde ortaya koyamamaktadır; çünkü onun temel öncülleri kesin doğru değildir. Esasen ona göre, özellikle metafizik konularda mutlak doğruluktan bahsetmek abesle iştigal etmektir. Bu düşünceden hareketle yapabileceği tek şey, kendi görüşünün akla uygunluğunu savunmak ve diğer karşıt düşünceleri reddetmektir ki; bu da bir tür **diyalektik tartışma yöntemi**dir⁵⁸.

O, bürhânî neticelere varabilmek için çok değişik düşüncelerin de doğru olabileceği inancıyla hareket edilmesi, yani **bilimsel şüphenin** daima göz önünde tutulmasının gerekliliğine inanır.

54) Salo Wittmayer Baron, *A social and Religious History of the Jews*, volume: VI, Second Edition, Columbia University Press, New York 1958, s.141-148; Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi*, İstanbul Edebiyat Fak. Yay., Rıza Koşkun Matbaası, İst., 1946, s. 31-32.

55) Broadie, "Maimonides", s. 727.

56) İbn Meymun, *GP*, c. I, I-58, s.134-135; Arthur Hyman, "Jewish Philosophy in the Islamic World", *History of Islamic Philosophy*, vol.: 1 ed. Seyyed Hossein Nasr and Oliver Leaman, Routledge, London and New York 1996, s. 688.

57) İbn Meymun, *GP*, c. II, II-39, s.378-381; Hyman, "Jewish Philosophy in the Islamic World", s. 689.

58) Leaman, *a.g.e.*, s. 97.

O'na göre bir kimse şüpheli şeylerin karşılaştırmasını yapmalı ve onlardan en az şüpheli olana itibar etmelidir. Ancak karşılaştırmayı yapacak olan kişinin **objektif** bir tavır sergileyebilmesi için kişisel arzu ve menfaatlerinden uzaklaşması gerekir. Aksi takdirde rasgele önermelerden doğru sonuca varmak isteyen kimse, arzularının esiri olan bencil bir kişi olarak, hatalı sonuçlar elde eder⁵⁹. Öğrencilerine yaptığı uyarılarda ise matematik, astronomi, mantık ve ilâhiyat bilgisine sahip olmalarının yanı sıra kelâmcıların görüşlerini de öğrenmelerinin onları doğru bilgiye götüreceğini belirtir⁶⁰.

Fârâbî gibi İbn Meymun'da Kelâmcılara karşıdır. Her iki düşünürde felsefe ile kelâm arasında ki farklılıklar üzerinde durmuştur. Bu ayrımın temel nedeni bir filozof hakikati araştırırken problemlere, objektiflik ve açık fikirlilikle yaklaşır. Kelâmcı ise öncüllerini dini öğretilerden alır ve dinsel inançların savunuculuğunu yapar. Filozoflar felsefi öncüllerle hareket ederken, kelâmcılar kendilerini dini metinlere verirler. Bu durum felsefenin özgür ve eleştirci tutumuna; evreni bizzat kendisi bakımından bilme gerçeğine aykırılık göstermekte idi. Kelâmcılar felsefeye tamamen ters düşen bir tarzda evrenin ne biçimde olduğu ile değil; ne biçimde olması gerektiğiyle uğraşan insanlardır. Onlar bir takım dinsel ilkeleri öncül olarak kabul ettiklerinden dolayı, evreni olduğu gibi değil, dini öncüllerini doğrulamak için, dinin öğretilerinde sunulduğu şekliyle incelerler⁶¹.

Fârâbî'nin yaşadığı dönemde kelâm denilince akla gelen **Mutezilî** düşüncü idi. Fakat Fârâbî, ile İbn Meymun arasında geçen yaklaşık üç yüz yıl içerisinde Mutezilîler entelektüel güçlerini kaybettiler, yerlerini felsefeye daha şiddetli meydan okuyan **Eş'ari** kelâmcılarına bıraktılar. Bu Eş'ari okulunun en büyük temsilcisi ise **Gazâlî** olmuştur⁶². İbn Meymun, Fârâbî'nin kelâmcılara ait tahlilini referans olarak kabul eder. Fakat O Fârâbî gibi Mutezilî kelâmı kiritize etmemiştir. Çünkü kelâmın nerdeyse Eş'arilikle özdeşleştiği yıllarda, Mutezilî doktrinleri hedef almak, pek de uygun olmazdı. Zira O tarihin belli bir dönemine saplanıp kalan (**anachronistic**) ve yaşadığı dönemin problemlerine duyar-sız olan, bir filozof değildi⁶³.

Delâletü'l-Hâirîn'i İngilizce'ye çeviren Shlomo Pines, yaptığı çevirinin giriş makalesinde; İbn Meymun'un kelâmcılarla birçok konuda polemiğe girmesinin ve onları şiddetle eleştirmesinin arka planında Fârâbî'nin etkisi olduğunu açıklar. Pines, Fârâbî'nin kayıp olan, *al-Mevcutat al Mûiagayyire* isimli eserinin İbn Meymun'un Kelâm karşıtı olmasında, temel etken olduğu görüşündedir. Ona göre, bahsedilen eserden İbn Bacce ve İbn Rüşd'de yararlanmıştır⁶⁴.

59) İbn Meymun, *GP*, c. II, II-23, s.321.

60) Leaman, *a.g.e.*, s. 9-10.

61) Warren Zev Harvey, "Why Maimonides was not a Mutakallim", *Perspectives on Maimonides: Philosophical and Historical Studies*, ed. Joel L. Kraemer, Vallentine Mitchell & Co. Ltd., London, 1996, s. 105; Arslan, *İslâm Felsefesi Üzerine*, s. 37-38; Hyman, "Jewish Philosophy in the Islamic World", s. 688.

62) Pines, "The Philosophic Sources of The Guide of Perplexed", s. I xxxiv.

63) Pines, *a.g.m.*, s. I xxxiv; Ali Sami en-Neşşâr, *İslâm'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu-I*, çev. Osman Tunç, İnsan Yay., İst., 1999, s. 101.

64) Pines, "The Philosophic Sources of The Guide of Perplexed", s. I xxxiv.

Olgunluk çağlarında yazmış olduğu temel felsefi eseri, *Delâletü'l-Hâirîn* (The Guide of the Perplexed)'dir. Kitapta, bir problem ele alındığında çoğunlukla Antik Yunan, İslâm ve Yahudi düşünceleri karşı karşıya getirilir ve yorum yapılarak bir sonuca varmaya çalışılır. İbn Meymun bazen bir cümlede birbiriyle alakasız konulara girerek, adeta kurmağa çalıştığı sistem, sistemsizliğe döner ve bir düzensizlik sergiler. Bu durum eserde akıcılığın kaybolmasına neden olur⁶⁵. *Delâletü'l-Hâirîn*'i okuyan uzman bir kişi, kitapta sergilenen düzensizliğin bilinçlice yapıldığının farkına varır⁶⁶. Bu durum İbn Meymun'un kullandığı **çelişki yöntemi**⁶⁷. Anlatımlarında mecaz, kinaye, karmaşık ve birbiriyle çelişen ifadeler görülür. Bunun en önemli nedeni, doğruluğu, avamın inancı için (aynı zamanda filozofun rahatı için de) tehlike arz edebilecek çetin bir konuyu tartışmak, böylece onun gizli kalmasını sağlamaktır⁶⁸. İbn Meymun eserlerindeki mahrem ve muğlak felsefi konuların halkın önünde tartışılmaması için ikazda bulunur. Yahudi şeriatında yer almayan ancak *Delâletü'l-Hâirîn*'de açıklanan konuların, bilge olmayan birisi tarafından açıklanması ve halk ile tartışılmasını yasaklar⁶⁹.

3. Eserleri

Pek çok konuda önemli eserler veren İbn Meymun'un eserlerini üç ana başlık altında toplamak mümkündür:

3.1. Yahudi Şeriatı ve hukuku ile ilgili eserleri

- *Kitâbü's-Sirâc*. Hazreti Musa'dan itibaren Yahudi toplumunda oluşmuş olan sözlü dini gelenek Mişna isimli kutsal şeriat kitabında toplanmıştır. İbn Meymun, *Kitâbü's-Sirâc*'inde son derece muğlak bir ifadenin hakim olduğu Mişna'yı açıklamaya çalışır. İlk büyük yapıtı olarak kabul edilen bu eseri 23 yaşında yazmaya başladı, yaklaşık 10 yıl içerisinde 1168 yılında tamamlamıştır. Bu eserde arkeoloji, ilahiyat, biyoloji ve fizik bilgisine sık sık başvurularak, kutsal metinlerin içerisinde yer alan sözcük ve cümleler, tek tek açıklanır. Eserin en çarpıcı yönü Mişna'da değinilen genel felsefi ve dini sorunlarla ilgili bir dizi sunuş yapılmasıdır. Bu denemelerden birinde günümüz Yahudi'lerince de çok önemsenen ve Musevilik'in temel prensipleri olarak kabul edilen 13 inanç esaslarını, dolayısıyla Yahudi dininin *amentü'sünü* özetlemiştir⁷⁰.

65) Pines, a.g.m., s. IVİİ.

66) Aviezer Ravitzky, "The Secrets of the Guide to the Perplexed: Between the Thirteenth and the Twentieth Centuries", *Studies in Maimonides*, ed. Isadore Twersky, Harvard University Press, London 1990, s.161.

67) Pines, "The Philosophic Sources of The Guide of Perplexed", s. Iviii.

68) Leaman, *Ortaçağ İslâm Felsefesine Giriş*, s. 84; Leaman, *Moses Maimonides*, s. 6.

69) İbn Meymun, *GP*, c. I, I-34, s. 71-74; *GP*, c. I, I-71, s.175-177; Ravitzky, "The Secrets of the Guide...", s. 159.

70) Muhammed Zâhid el Kevserî, "Takdimet'ül Kitab", Tebrizî Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi ekr b. Muhammed, *Şarhu'l-Mukaddematil'l-Hams ve'l İşrun min Delâletü'l-Hâ'irîn*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kahire 1993, s. 12; Hüseyin Atay, İbn Meymun, *Delâletü'l-Hâirîn*, "Önsöz", thk. Hüseyin Atay, AÜ İlahiyat Fak.Yay., Ankara 1974, s. XII.

- *Kitâbü'l Ferâ'iz*. Mişna Tora'nın yazımından önce kaleme alınmıştır. Eser Mişna Tora'ya bir hazırlık niteliğinde olup, Yahudi şeriatı ile ilgili hükümleri açıklar. Halkın kolayca anlayabilmesi için eser Arapça yazılmıştır⁷¹.

- *Mişna Tora (Tesniyet et-Tevrat)*. "Tevrat'tan sonra gelen ikinci kitap" veya "Tevrat'a yeniden bakış" gibi anlamlara geldiği konusunda değişik görüşler vardır. Bu eser, Tevrat'ın şerhi ve tefsiridir. İbn Meymun 14 ciltten oluşan eseri duru bir İbranice ile kaleme almış ve bütün Yahudi şeriatı ile kendi öğretisini büyük bir başarıyla sistemleştirmiştir. Yaklaşık on yıl içerisinde yazdığı bu eseri 1180 tarihinde tamamlamıştır. Düşünür bu kitapta Talmud'un içerdiği birçok nakilleri mümâsil İslam kitaplarında olduğu gibi, konu sırasına göre ve usul çerçevesinde fasıllara ayrılmış olarak ele almıştır. Aynı zamanda Meşşâi felsefesinden elde ettiği mantık kurallarını da bu esere yansıtmıştır. Üslûbuyla daha sonraki benzer çalışmalar için örnek oluşturmuş, getirmiş olduğu akılcı tutumla diğer Yahudi alimlerini de derinden etkilemiştir⁷².

Düşünürün Yahudi şeriatı ile ilgili zikredilen temel eserlerinin yanı sıra dar kapsamlı üç kitabı daha vardır. Bunlardan *Kitab al-şerâ'i* (Sefer ha-mitsvot) Yahudi şeriatı ile ilgili hükümleri içerir. Halkın şer'i bilgilerden yararlanması için Arapça olarak kaleme alınmıştır. *Makale fi'l-Tevhid* adlı eserinde Tanrı'nın birliği ve halkın dini konulara Antropomorfik yaklaşımlarının yanlışlığı açıklanmaya çalışır. Bu kitabın İbranice tercümesi on dördüncü yüzyılda yapılmıştır. Diğer bir eseri ise Filistin Talmud'undaki dini emirleri özetleyen *Hilhot ha-Yeruşalmi* (Kudüs yasaları)'dir. Değişik ülkelerde yaşayan Yahudi topluluklarının dini konularda sordukları sorulara karşılık gönderilen hacimli mektuplar da vardır. Bunların en meşhuru Risalet Yemeniyye (*Epistle to Yemen*)'dir⁷³.

3.2. Felsefe ve kelâm ile ilgili eserleri

- *Delâletü'l-Hâirîn*. İbn Meymun 'un felsefi düşüncesini yansıtan en meşhur eseridir. Öğrencisi Yusuf İbn Aknin için kaleme aldığı bu eseri, 1186-1190 yılları arasında yazmıştır⁷⁴. Kitap üç bölüm halinde ve otuz sekiz konudan oluşmaktadır. Düzensiz ve muğlak bir anlatım kitabın hemen her bölümünde kendini gösterir.

Temel gayesi, Yahudiliğe daha ussal bir felsefi düşünce ile yaklaşımı temin etmektir. O bu kitabını sıradan halk için değil, felsefeye az çok âşina olan fakat felsefenin Yahudi şeriatıyla nasıl uzlaştırılabileceğini bilemeyen kimseler için yazdı⁷⁵. Bu yapıtında dinle bilim arasındaki çelişkilerden şaşkına dönenlere kılavuzluk etmeye çalışmıştır⁷⁶. Özel-

71) Atay, "Önsöz", s. XIV; Çağrıci, a.g.m., s. 196.

72) Barbe, *Tarih-i Felsefe*, s. 282-283; Johnson, *A History of the Jews*, s.186; Kevserî, "Takdimet'ül Kitab", s. 14.

73) Gerald J. Blidstein, "Where Do We Stand in the Study of Maimonidean Halakhah", *Studies in Maimonides*, ed. Isadore Twersky, Harvard University Press, London, 1990, s. 18-25; O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, s.159-160.

74) Atay, "Önsöz", s. XV; Johnson, *A History of the Jews*, s.186.

75) Leaman, *Ortaçağ İslâm Felsefesine Giriş*, s. 22-23.

76) Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, s.262.

likle Yahudi filozoflar, İslâm düşüncesinden açık bir şekilde etkilenen bu esere oldukça temkinli yaklaşmışlardır. Eser Yahudi düşünce hayatında çok itibar görmüş bilhassa on üçüncü ve on dördüncü yüz yıl filozoflarınca yoğun bir şekilde kritize edilmiştir. İbn Meymun'un kitapta sergilediği rasyonalist tutum, Ortaçağ Tevrat yorumcuları için, bir inkilâp niteliğindedir. Onlar da din bilimlerinin yanı sıra diğer bilimleri ve felsefeyi öğrenme ihtiyacı hissettiler⁷⁷.

- *Makâle fi snâ'ati'l-mantık*. Mantık ilmi üzerine yazılmış olan bu eser, İbn Meymun'un felsefi sistemine bir giriş olarak kabul edilir. İbn Meymun'un gençlik yıllarında yazmış olduğu bu kitap hakkında, Mübahat Türker şu tesbitte bulunur: "*Fârâbî'nin İbn Meymun üzerinde yapmış olduğu tesiri, cümlelerine varıncaya kadar, doğrudan doğruya gösteren bir vesika...*"⁷⁸.

- *Makâle ani'l-b'as*. Ölümünden sonra dirilme ve keyfiyeti hakkında bilgiler içeren eser, daha önce telif edilmiş Mişna Tora'da, âhirette cisimlerin dirileceğine dair açık ifadeler kullanılmadığı, yönündeki eleştirilere bir cevap niteliğindedir⁷⁹.

- *Thamaniyah Fusul*. Eserde ahlak ile ilgili konular sekiz başlık altında ele alınmıştır. Kitap, İbranice'de *Shemonah Perakim* olarak isimlendirilmiştir.

3.3. Tıp ile ilgili eserleri

Abbe Barbe, İbn Meymun'un tıp ilmine dair 18'i aşkın kitap yazdığını belirtir. Bunlardan bazıları Bokrat, Calinus ve İbn Sina gibi eski hekimlerin kitaplarını tercüme ve özet şeklindedir, bazıları ise kendisine aittir. Eserler Arapça yazılmış ve hepsi Latince ve İbranice'ye tercüme edilmiştir. Barbe, kitapların asıl nüshalarının mevcut olmadığını da açıklar⁸⁰. Johnson ise, İbn Meymun'un tıp konusunda yazmış olduğu eserlerden yalnızca on tanesinin günümüze kadar ulaştığını belirtir⁸¹.

Kişinin sağlıklı bir hayat sürmesindeki faktörleri açıklarken, özellikle ruh-beden ilişkisinin önemi üzerine dikkatleri çekmesi, İbn Meymun'un dünya tıp literatüründe meşhur tıp otoritelerinden birisi olarak kabul edilmesine neden olmuştur⁸².

- *Makâle fi tedbiri's-sıhha el Efdaliyye*. Selahaddin-i Eyyubî ve oğullarının özel doktorluğunu yaparken Selahaddin'in oğlu Melik el- Efdal için yazılmıştır⁸³. Kitapta uygun diyetler, kişisel hijyen ve yaşamda elde edilecek hazların sınırı gibi konular açıklanır⁸⁴.

77) Barbe, *Tarih-i Felsefe*, s. 283; Hyman, "Jewish Philosophy...", s. 684-695.

78) Mübahat Türker, "Giriş", İbn Meymun, *Makâle fi snâ'ati'l-mantık*, çev. ve thk. Mübahat Türker, ADTC Fak. Der., sayı: 1-2, Ankara 1960, XVIII, 12.

79) Atay, "Önsöz", s. XV.

80) Barbe, *Tarih-i Felsefe*, s. 282.

81) Johnson, *A History of the Jews*, s. 186.

82) Johnson, *a.g.e.*, s.187.

83) Carl Brockelman, *Geschichte der Arabischen Literatur*, Vol.:1, E. J. Brill, Leiden 1943, s. 645.

84) Johnson, *a.g.e.*, s. 186.

- *Kitâbü'l-Fusûlü fi't-tıb*. 1187-1990 tarihleri arasında yazılmış tıbbî dair en önemli çalışmasıdır. İslâm tabipleri, Calinus ve Grek tabiplerinin kitaplarından alıntılar yapılmış ve bunlar İbn Meymun tarafından yorumlanmıştır⁸⁵.

- *el-Muhtasarât*. Calinus'un tıbbî ilgili görüşlerini içerir. Arapça aslı mevcut olmayan eserin İbranice bir nüshası günümüze kadar ulaşmıştır⁸⁶.

- Hipokrat'ın vecizelerine açıklama. Eserin İngilizce ismi; *Commentary on Aphorisms of Hippocrates*'dir⁸⁷.

- *fi'l-bevâsir*. Hemoroitler hakkında bilgi verir ve İslâm tabiplerinin tıbbî ilgili görüşlerini açıklar⁸⁸.

- *el-Makâletü'l-Fâziliyye*. Selahaddin-i Eyyubî'nin veziri el-Fâzıl'ın isteği üzerine tıbbî, ölümcül ilaç ve zehirlerden korunmanın yolları üzerine yazılmış bir eserdir. Kitabın ismi vezire atfedilmiştir⁸⁹.

- *Makâle fi beyâni'l-a'râz*. Eser, Selahaddin-i Eyyubî'nin oğlu Nureddin Ali için yazılmıştır⁹⁰.

- *Risâle fi'l-Cima*'. Selahaddin-i Eyyubî'nin yeğeni Takiyyüddin Ömer için yazılmıştır. Sağlıklı cinsel hayatın oluşumu üzerinedir.

Tıbbî ilgili, *Makâle fi'r-rebv*, *Risâle fi'l asthma el-Ashâb ve'l-alâmat* ve ilaç isimlerini açıkladığı, *Şerhu esmâ'i'l-ukkâr* isimli kitapları da mevcuttur⁹¹.

İbn Meymun'un Yahudi şeriatı, felsefe -kelâm ve tıbbî ilgili eserlerinin yanı sıra Astronomi bilimi ile ilgili eseri de mevcuttur. 1158 yılında yazmış olduğu *Risâle fi'l hey'e* isimli eseri *Treatise on the Calendar* adı altında İngilizce'ye de çevrilmiştir⁹².

4. İslâm Düşüncesindeki Yeri

İslâm felsefesi, İslâm coğrafyası üzerinde yapılan felsefi faaliyetler olarak tanımlanacak olursa - ki, doğru olan budur. - İbn Meymun'un İslâm felsefesi içerisinde değerlendirilmesi gayet doğaldır. Her ne kadar bazı Yahudi düşünürler bu fikre itiraz etseler de⁹³ Müslüman olmadığı halde İslâm felsefe geleneği içerisinde değerlendirilen birçok filozof gibi, İbn Meymun'nun da İslâm düşüncesi ile doğrudan alakalı olduğu inkâr edilemez.

85) Brockelman, *G.A.L.*, s.645.

86) Brockelman, *G.A.L.*, s.645; Çağrı, a.g.m., s. 196.

87) Drory, "The Early Decades of Ayyûbid Rule", s.296; Brockelman, *G.A.L.*, s.645.

88) Brockelman, *G.A.L.*, s.645; O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, s.161.

89) Drory, a.g.m., s.302; Brockelman, *G.A.L.*, s.645.

90) Drory, a.g.m., s.302; Brockelman, *G.A.L.*, s.645.

91) Brockelman, *G.A.L.*, s.645.

92) İbn Meymun, "Letter on the Astroloji", trans. Ralph Lerner, *Medieval Political Philosophy*, eds. Ralph Lerner and Muhsin Mehdi, Cornell University Press, Ithaca, New York 1993; Johnson, *A History of the Jews*, s. 186.

93) Yeshayahu Leibowitz, *The Faith of Maimonides*, English translation by John Glucker, Naidat Press Ltd., Israel 1989, s. 11-17.

Nitekim, Leaman'da bu problemin "İslâm felsefesi nedir?" sorusuna verilecek cevapla çözülebileceğini iddia eder. Ona göre, İslâm felsefesini Müslümanlar tarafından üretilmiş bir felsefe olarak değerlendirmek hatalı olur. Zira O, herhangi bir dine mensup olmayan hatta ateist olan düşünürlerin yanı sıra Hıristiyan ve Yahudi dinine mensup olup da, İslâm felsefe geleneği sitilinde eserler veren -ki, kendisinin de bu şekilde olduğunu savunur.- birçok düşünürün İslâm felsefe geleneği içinde yer aldıklarını savunmaktadır⁹⁴.

Hüseyin Atay, *Delâletü'l-Hâirîn*'in başlangıcına yazdığı önsözde, İbn Meymun'un İslâm filozofu olarak kabul edilmesinin doğru bir yaklaşım olacağını şu şekilde açıklar; "Musa İbn Meymun bir İslâm filozofu sayılır. Bu din inancı bakımından değil, İslâm kültürüne ve medeniyetine sahip olması yönündendir..."⁹⁵.

Hilmi Ziya Ülken ise bu konuda; "İslâm düşüncesi yalnızca İslâm dininin fikri cephesi değildir. Fakat İslâm medeniyetinin hâkim bulunduğu devirdeki düşünce demektir."⁹⁶ Leaman'a göre de; İslâm felsefesinin oluşumunu sağlayan en önemli iki unsur; içerisinde yaşanan toplum ve İslâm kültürüdür⁹⁷. Leaman, eklektik bir yapıya sahip olan İslâm felsefesinin, başarılı bir şekilde Grek düşüncesinin teriminolojisini geliştirip, İslâmleştirdiğini savunur. O İslâm filozoflarının, yabancı kaynaklardan elde etmiş oldukları kavramların bazılarını değiştirmeden kullandıklarını, bazılarını ise çözmeye çalıştıkları problem doğrultusunda farklılaştırdıklarını veya yeni kavramlarla özgünleştirdiklerini belirtir⁹⁸.

Leaman, İslâm felsefesinin yapısı hakkında yeterli bilgilere sahip olan bir kimsenin İbn Meymun'u İslâm felsefe geleneği içerisindeki Yahudi bir düşünür olarak değerlendireceğinden emindir. Çünkü İbn Meymun'un üstünde durduğu konular, bu konuları delillendirme tarzı, eserlerinde hemen hemen aynı teknik tabirleri kullanması itibarıyla, İslâm filozoflarıyla oldukça benzerlik göstermektedir. Bu nedenle Broadie gibi Leaman'da İbn Meymun'un İslâm filozofu olarak kabul edilmesi gerektiğinde hem fikirdir⁹⁹.

İbn Meymun'un düşünce sistemi, İslâm filozoflarının etkileriyle şekillendiği gibi, Yahudi dinini yorumlama tarzında da, içerisinde yaşadığı İslâm kültürünün etkisi çok açıktır. Yahudi toplumu için büyük öneme haiz olan *Mişna*'yı, *Mişna Tora* isimli eserinde bir sisteme oturtmuştur. Yahudilerce şeriat ile ilgili yazılmış, diğer eserlerde hiç rastlanmayan yeni modelleri, bu eserinde bolca kullanmıştır¹⁰⁰. O, *Mişna*'da ki, dağınık ko-

94) Oliver Leaman, "Introduction", *History of Islamic Philosophy*, vol.:1 ed. Seyyed Hossein Nasr and Oliver Leaman, Routledge, London and New York 1996, s. 1-2.

95) Atay, "Önsöz", s. XI.

96) Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi*, Ülken Yay., Kent Bsm, İst., 1995, s.13.

97) Leaman, "Introduction", s. 4-7.

98) Leaman, a.g.m., s. 9.

99) Leaman, *Ortaçağ İslâm Felsefesine Giriş*, s.26,79; Broadie, "Maimonides", *History of Islamic Philosophy*, 725.

100) Leaman, Moses Maimonides, s. 6.

larını belirli başlıklar halinde düzenlemiş ve İslâm hukukundan yaralanmıştır. İslâm hukukçularının kullanmış olduğu **fıkıh**(*) (*Jurisprudence*) modelinden, *Mişna Tora*'da usulhukla yararlanmışdır. On dört ciltlik bu eserinde O, Tevrat'da mevcut olmayan hükümler karşısında; icma', kıyas, istihnas, mesâlih-i mürsele, sedd'i zerâi', ve istishab gibi ikincil kaynaklara başvurmuştur¹⁰¹.

İbn Meymun, *Mişna*'yı İslâm fıkıh usulünde olduğu gibi, konularına göre bölümlere ayırmış ve düzene sokmuştur. Bu eserde, İbadetle ilgili konuları *ibadat*; ortaklık, mülkiyet, borçlar ve mirasla ilgili konuları *muâmelât*; evlenme, boşanma ve aile haklarıyla ilgili problemleri *ahvâl-i şahsiye*; kamu hukukunu oluşturan ve birey-devlet ilişkilerini düzenleyen meseleleri *siyaset-i şer'iyye*; suç ve ceza ile ilgili konuları *ukubat*; tarih ve devletler arası ilişkileri *siyer*; ve ahlak ve görgü kurallarını ele alan konuları ise *âdâb*, başlıkları altında toplamış ve *Mişna*'nın gerek gördüğü kısımlarını şerh ve tefsir etmiştir¹⁰².

İbn Meymun'un İslâm kültüründen edinerek, Yahudi dini düşüncesine kazandırmış olduğu diğer bir fıkıh uygulaması ise **icthad** (*innovation*)'dır. O, şeriatın, fer'i meselelerine ait hükümlerde, Yahudi şeriatı ile ilgili ana kaynaklardan hareket etmek sûretiyle, yeterli din bilgisine sahip olan kimselerin, yeni hükümler oluşturabilmesinin yolunu açtı. Başlangıçta Her ne kadar bu girişimi dünyanın birçok bölgesindeki Yahudi hukukçuları ve din adamları tarafından tepkiyle karşılanmış olsa da daha sonraları bu metot oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır¹⁰³.

5. Yahudi Düşüncesindeki Yeri ve Etkileri

Birçok kaynakta, Yahudi felsefesinin İbn Meymun'la gelişiminin zirvesine ulaştığı belirtilmektedir¹⁰⁴. O, günümüz düşünce dünyasında, birçok düşünür tarafından, gelecekteki Yahudi düşüncesinin en büyük filozofu ve dini otoritesi olarak kabul edilmektedir¹⁰⁵. İbn Meymun Yahudilikte son sekiz yüz yıldır, merkezi bir figürdür. Çünkü O, dini öğretileri çok önemseyen Yahudi halkı için, Tevrat'ı alışılmadık şekilde, rasyonalist yaklaşımla yorumlayan ve dinlerini birçok yanlış düşünce ve batıl inançlardan temizleyen, bilge bir kişidir¹⁰⁶.

İbn Meymun, evrendeki hadiseleri ve dini nasları açıklarken, yalnızca dini öğretilerden hareket etmenin, kişiyi yetersiz bilgiye ulaştıracağına bilincindeydi. Her ne kadar çağdaşları olan Tevrat'ın diğer yorumcuları, din dışı bilgiye uzak durmanın fazilet-

*) Philip K. Hitti, "fıkıh" sistemi ile ilgili olarak şunları ifade eder; "Orta çağda Müslümanlar, hukuk ilmini geliştirmiş ve bundan da bağımsız bir sistem (fıkıh) ortaya çıkarmış yegâne millettir." Bkz. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* 2, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İst., 1980, s. 608.

101) Leaman, *Moses Maimonides*, s. 6.

102) Leaman, *a.g.e.*, s. 6-7.

103) Leaman, *a.g.e.*, s.6-7.

104) De Boer, *İslâm'da Felsefe Tarihi*, s.249.

105) Leibowitz, *The Faith of Maimonides*, s. 11

106) Johnson, *A History of the Jews*, s.179.

lerine inansa da O, İslâm filozoflarında olduğu gibi felsefe ile dinin birlikteliğinin zaruretine inanmakta idi. Bu bilimsel yaklaşımı nedeniyledir ki, Yahudi tefsir tarihindeki en büyük “halachah” (*Tevrat yorumcusu*) olarak kabul görmüş ve hâlen de görülmektedir¹⁰⁷.

İbn Meymun’un Yahudi düşünce tarihindeki rolü, kendisi gibi filozof ve teolog olan Thomas Aquinas’ın Katolik düşüncesinde oynadığı rol gibidir. Aquinas, Kilisenin ve Kilise Babalarının öğretilerinde yer alan çelişik ve tutarsız unsurları ortadan kaldırmak, Hıristiyanlık inancını sitemleştirmek ve teolojii daha ussal bir çerçeveye kavuşturmak istiyordu. İbn Meymun’da Aquinas gibi problemlerin sırf teoloji ile halledilemeyeceğine, İlahiyat ilminin yanı sıra felsefenin de gerekliliğine inanıyordu. Her iki filozofun, felsefeyi doğal aklın, Tanrı’yı idrak etmedeki önemli bir unsur olarak kabul etmeleri, mensubu oldukları dini düşüncelerin rasyonalleştirilmesinde, içerisinde yaşadıkları asır için hiç de küçümsenmeyecek bir öneme hâzirdir¹⁰⁸.

Özellikle on üçüncü yüzyıldan, on altıncı yüzyıla kadar, hüküm süren Yahudi ve Hıristiyan düşüncesi üzerinde, bir yandan İbn Meymun’un eserleri, diğer taraftan İslâm filozoflarının eserleri, belirleyici bir rol oynamışlardır¹⁰⁹. Ortaçağ’da batılı düşünürlerin İbn Meymun’a göstermiş oldukları yakın ilgi, dolayısıyla onları Aristoteles ve başta Fârâbî, İbn Sina ve İbn Rüşd olmak üzere, diğer İslâm filozoflarına da yöneltmiştir. Latin skolastiklerince ona gösterilen ilginin nedeni ise, kendisinin öğretileri veya mükemmel bir filozof olması dolayısıyla değil, skolastiklerin “Aristoteles’in ruh ve aklı” olarak nitelendikleri, İbn Rüşd’ü, İbn Meymun’un eserlerinden tanımış olmaları sebebiyledir¹¹⁰.

İslâm düşüncesi ile sıkı bağları olan İbn Meymun kendinden sonra gelmiş olan Hıristiyan ve bilhassa Yahudi entellektüelleri üzerinde, değişik şekillerde etkili olmuştur. Bazı düşünürler onun düşüncelerini tamamen, bazıları ise İbn Rüşd’le harmonize ederek eserler meydana getirmişlerdir. Belli bir kesim ise ona karşı cephe almış ve fikirlerini eleştirmiştir.

İbn Meymun’un düşünceleri, kendisi daha hayatta iken Yahudi toplumu içerisinde süratle yayılmıştı. Endülüs’den kaçarak Aragon, Katalonya ve Provans Sinagoglarına sığınan Yahudiler, onun fikirlerine karşı gelirken, Narbon Sinagoguna mensup olanları ise, onun tarafını tutmuşlardı. Bütün bu karşıt toplulukların düşünceleri, yaklaşık bir asır sonra İbn Meymun’un Yahudi düşünce tarihinin, en mümtaz bir bilgisi olduğunda ittifak etmişlerdir¹¹¹.

107) Leibowitz, a.g.m., s. 12; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* 3, s. 929.

108) Novak, “The Mind of Maimonides”, s.27; Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, s.220; Gülnihâl Küken, *İbn Rüşd ve St. Thomas Aquinas Felsefelerinin Karşılaştırılması*, Alfa Yay., İst., 1996, s. 255.

109) Weber, *Felsefe Tarihi*, s. 146-147.

110) Hyman, “Jewish Philosophy in the Islamic World”, s. 690; Daha fazla bilgi için, bkz. Küken, a.g.e., s. 36; O’leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, s.160; Cavit Sunar, *İslâm’da Felsefe ve Fârâbî II*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara Üniv. İlh. Fak. Yay.: Ankara 1972, VII, 87; Vorlander, *Felsefe Tarihi I-II*, s.281 Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, s.262; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* 3, s. 926-927.

111) O’leary, a.g.e., s.160.

İbn Meymun'un eklettik sistemi dolayısıyla, İslâm felsefesinin birçok probleminden haberdar olan ve etkilenen belli başlı düşünürler arasında şu isimleri saymak mümkündür; *Samuel İbn Tibbon, Isaac Albalag, Joseph İbn Caspi, Saint Thomas Aquinas, Levi ben Gerson, Hasdai Crescas, Joseph ben Shem Tov, Isaac Abranel, Spinoza*. İbn Meymun'un etkilerinden bahseden kaynaklarda, zikredilen düşünürlerle ilave olarak Onun, Albertus Magnus, Duns Scotus, Descartes ve hatta Kant' da etkileri olduğundan bahsedilmektedir¹¹².

Sonuç

IX-XIII. yüzyıllar, İslâm felsefesine yön veren belli başlı düşünürlerin yetiştiği ve İslâm düşüncesi adına en yoğun eserlerin verildiği bir dönemdir. Dönemin belirgin bir özelliği de İbn Meymun örneğinde görüldüğü gibi çeşitli milletlere mensup düşünürlerin bu büyük kültürden önemli derecede etkilenmiş olmalarıdır. Ömrünün hemen bütünü İslâm coğrafyası içerisinde geçiren İbn Meymun, buralarda ilâhiyat, tıp, astronomi ve hukuk eğitimi almış ve nihayet devrinin seçkin bir düşünürü olmuştur. Felsefesinde, antik Yunan düşüncesinin unsurlarıyla, *Felâsifenin* özellikle de Fârâbî'nin etkisi açıkça kendisini gösterir.

Günümüz Yahudi topluluğu tarafından da oldukça önemsenen İbn Meymun Yahudi düşünce hayatına önemli bir dinamizm getirmekle kalmamış, aynı zaman milletler arası veya daha değişik bir adlandırma ile kültürler arası diyalogun temsilcilerinden birisi olmuştur.

112) Hyman, a.g.m., s. 690-695; Hitti, a.g.e., s.930; Ülken, *İslâm Düşüncesi*, Ülken Yay., s.42; Küken, a.g.e., s.34; Atay, "Önsöz", s. XXIX ; Weber, a.g.e., s.146; O'leary, a.g.e., s.160-162.